

Polska adaptacja *Samoopisowej skali mądrości (SAWS)*. Wersja do badania osób starszych

A Polish adaptation of the *Self-Assessed Wisdom Scale (SAWS)* in older adults

Paweł Brudek¹, Katarzyna Cyranka², Jeffrey Dean Webster³

¹ Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Instytut Psychologii

² Uniwersytet Jagielloński Collegium Medicum, Katedra Psychiatrii

³ Langara College, Psychology Department, Vancouver, Canada

Summary

Aim. The paper presents the results of work on the Polish adaptation of the *Self-Assessed Wisdom Scale (SAWS)*. It presents the psychometric properties of the Polish version of the tool.

Method. The research was quantitative in nature and it was carried out in a correlation scheme. The respondents completed a set of questionnaires. 880 subjects aged 60–80 years ($M = 68.15$; $SD = 5.96$) participated in the study. Apart from the SAWS six other psychological methods were used. The selection of measuring tools was purposeful.

Results. The final Polish version of the SAWS consists of 40 items (including 36 diagnostic ones) that make up 5 dimensions of wisdom: (1) “Critical Life Experience”, (2) “Emotional Regulation”, (3) “Reminiscence and Reflectiveness”, (4) “Openness” and (5) “Humor”. The reliability index for the entire scale (36 items) was $\alpha = 0.92$ (very high). Reliability values (Cronbach’s α) for individual scales vary from $\alpha = 0.60$ to $\alpha = 0.84$. The validity of the scale was evaluated by means of confirmatory analysis.

Conclusions. The results are consistent with the original version of the scale, thus it has been indicated that the Polish version of the SAWS fulfils the psychometric requirements for psychological tests. The scale can be applied in scientific research.

Słowa kluczowe: mądrość, osoby starsze, polska adaptacja

Key words: wisdom, older people, Polish adaptation

Wprowadzenie

Analizując literaturę przedmiotu dotyczącą problematyki starzenia się i starości, z łatwością można dojść do przekonania, że ostatni etap życia człowieka najczęściej

kojarzony jest z mądrością [1–3]. Jednocześnie badacze podkreślają, że wiek danej osoby, choć stanowi istotny warunek ujawnienia się mądrości, to jednak nie jest to parametr jedyny i wystarczający [4, 5]. Rodzi się zatem pytanie, co przyczynia się do jej kształtowania i wzrostu, skoro sam czynnik czasu nie daje gwarancji jej ujawnienia się.

W obszarze psychologii skuteczne poszukiwanie odpowiedzi na to pytanie zakłada między innymi konieczność prowadzenia badań empirycznych z zastosowaniem metod o wysokich walorach psychometrycznych, pozwalających na rzetelny i trafny pomiar mądrości [6–8]. Opracowanie tego typu narzędzi jest nie lada wyzwaniem. Mądrość bowiem to konstrukt o charakterze interdyscyplinarnym oraz wielowymiarowym [9–11], a tym samym trudnym do operacjonalizacji [12, 13]. Nie oznacza to wszakże, że nie podejmuje się tego typu działań. Niektórzy badacze zajmujący się zagadnieniem mądrości zdecydowali się na stworzenie skal umożliwiających pomiar tej zmiennej [7, 14, 15]. Warto podkreślić, że żadna z wymienionych poniżej metod nie jest lepsza (w sensie naukowej rzetelności) od pozostałych, ponieważ każda z nich opiera się na odmiennych teoretycznych modelach (koncepcjach) mądrości, które można traktować nie tyle jako konkurencyjne, co raczej jako komplementarne względem siebie [7].

Dotychczasowe badania nad mądrością zaowocowały wielością koncepcji tego konstruktu [9, 11, 16]. Fakt ten dowodzi z jednej strony, że w minionym trzydziestolecie na gruncie nauk społecznych istotnie wzrosło zainteresowanie kwestią mądrości, z drugiej zaś przekonuje, że wśród uczonych zajmujących się mądrością wciąż brakuje powszechnej zgody co do jej rozumienia i interpretacji [17–19]. O ile bowiem, jak zauważają Staudinger i Pasupathi [20], istota rozumienia mądrości ma charakter uniwersalny (ponadkulturowy), o tyle w obszarze bardziej precyzyjnych dookreśleń mogą pojawić się pewne rozbieżności. Ich dostrzeżenie i wnikliwa analiza umożliwiają usystematyzowanie obecnych w literaturze psychologicznej poglądów na temat mądrości [zob. 7, 13, 21].

W polskiej literaturze psychologicznej dotyczącej problematyki mądrości dominują głównie opracowania o charakterze teoretycznym i przeglądowym [22–25]. Wynika to zapewne z faktu, że w Polsce istnieje widoczna luka w zakresie metod służących do pomiaru mądrości. Jak dotąd jedyną skalą, która doczekała się tłumaczenia i adaptacji do warunków polskich, jest skala 3D-WS autorstwa Ardelt. Autorami polskiej wersji tego narzędzia są Steuden, Brudek i Izdebski [26]. Okoliczność ta stała się zasadniczym powodem podjęcia – opisanych w niniejszym artykule – prac nad polską adaptacją SAWS [27, 28], która spełniałaby wymogi psychometryczne stawiane testom psychologicznym [29], a tym samym mogłaby być z powodzeniem stosowana w badaniach polskiej populacji seniorów.

Wśród innych motywów, które legły u podstaw decyzji o realizacji projektu badawczego dotyczącego tłumaczenia i adaptacji skali SAWS do warunków polskich, były: (1) możliwość przeprowadzenia badań porównawczych na polskiej próbie seniorów w zakresie właściwości psychometrycznych dwóch najczęściej wzmiankowanych w literaturze przedmiotu skal mądrości: 3D-WS i SAWS [zob. 7, 30]; (2) chęć podjęcia w przyszłości badań międzynarodowych oraz międzykulturowych w obszarze uwarunkowań (rozwoju) mądrości [zob. 31–33] – warto tu nadmienić, że dotychczas powstało kilka tłumaczeń i/lub adaptacji tego narzędzia: jordańska [34], słowacka [35] oraz portugalska [36].

Celem artykułu jest więc przedstawienie walorów psychometrycznych polskiej adaptacji skali SAWS – struktury czynnikowej, rzetelności, trafności teoretycznej (czynnikowej) oraz opracowanych norm. Opierając się na wcześniejszych wynikach badań [27, 28, 30], sformułowano następujące hipotezy:

Hipoteza 1: W badanej próbie ujawniona zostanie pięcioczynnikowa struktura narzędzia potwierdzająca trafność czynnikową polskiej wersji SAWS.

Hipoteza 2: Wskaźnik rzetelności (α -Cronbacha) dla całej skali osiągnie wartość $\alpha \geq 0,90$.

Hipoteza 3: Wszystkie podskale polskiej wersji SAWS osiągną co najmniej akceptowalny poziom rzetelności ($\alpha \geq 0,60$).

Hipoteza 4: SAWS będzie umiarkowanie silnie skorelowana z innymi zmiennymi psychologicznymi uwzględnionymi w badaniu (3D-WS, LGS, GST2, HFS, PWB, SWLS).

Material i metoda

Oryginalna wersja skali SAWS

Przystępując do konstrukcji skali SAWS, Webster [27, 28] dokonał przeglądu obecnych w literaturze przedmiotu teoretycznych koncepcji mądrości. Opierając się na ustaleniach teoretycznych oraz rezultatach wcześniejszych badań, autor przyjął, że mądrość można zdefiniować jako „the competence in, intention to, and application of, critical life experiences to facilitate the optimal development of self and others” [28, s. 164]. W takim rozumieniu stanowi ona konstrukt wielowymiarowy, na który składają się takie elementy, jak: doświadczenie życiowe (*critical life experience*), umiejętność regulacji emocji (*emotional regulation*), skłonność do refleksyjności (*reminiscence and reflectiveness*), otwartość umysłu (*openness*) i poczucie humoru (*humor*). Oryginalna wersja SAWS zawiera 40 twierdzeń odnoszących się do wyróżnionych wyżej obszarów mądrości. Zadaniem osoby badanej jest ustosunkować się do każdego z pytań, posługując się 6-stopniową skalą (1 – „Zdecydowanie się nie zgadzam”, 6 – „Zdecydowanie się zgadzam”). Narzędzie odznacza się dobrymi walorami psychometrycznymi. Rzetelność dla całej skali, określona za pomocą α -Cronbacha, wynosi 0,90, a dla poszczególnych podskal waha się od 0,68 („Otwartość”) do 0,88 („Reminiscencja i refleksyjność”) [27, 28, 30].

Proces tłumaczenia SAWS z języka angielskiego na język polski

Prace nad adaptacją skali SAWS do warunków polskich rozpoczęto w 2016 roku po uprzednim uzyskaniu zgody autora. W procesie tłumaczenia i adaptacji polskiej wersji SAWS postępowano zgodnie ze standardami dotyczącymi translacji testów psychologicznych [37]. W pierwszej kolejności trzech profesjonalnych tłumaczy (w tym jeden psycholog) dokonało przekładu itemów wchodzących w skład skali z języka angielskiego na język polski. Następnie po otrzymaniu przetłumaczonych wersji kwestionariusza przeprowadzono dokładną ich analizę oraz uzgodniono jedną

wstępną wersję narzędzia w języku polskim. Została ona później przekazana czwartemu tłumaczowi (Angielka pochodzenia polskiego w bardzo dobrym stopniu znająca oba języki) w celu retranslacji, czyli powtórnego tłumaczenia na język angielski. W dalszej kolejności obydwie wersje, polską i angielską, porównano ze sobą oraz naniesiono poprawki językowe. Wreszcie, korzystając z pomocy filologa angielskiego będącego zarazem psychologiem, opracowano końcową polską wersję skali, dbając o psychologiczną odpowiedniość terminów angielskich i polskich.

Procedura i uczestnicy badania

W celu oceny właściwości psychometrycznych polskiej wersji skali SAWS przeprowadzono serię dwóch badań, w których wzięło udział łącznie 880 osób w wieku od 60 do 80 lat. Pierwsze badanie zrealizowano na próbie liczącej 481 osób (312 kobiet i 169 mężczyzn). Średnia wieku w grupie wyniosła $M = 68,59$ przy odchyleniu standardowym $SD = 5,63$. Drugie badanie obejmowało 399 respondentów, w tym 235 kobiet i 164 mężczyzn ($M = 67,62$; $SD = 6,30$). Celem pierwszego badania było ustalenie struktury czynnikowej polskiej eksperymentalnej wersji SAWS z zastosowaniem eksploracyjnej analizy czynnikowej (EFA). Stosunek itemów do badanych osób w grupie wyniósł 1:12. Drugie badanie miało za zadanie empiryczną weryfikację ujawnionego w EFA modelu mądrości (struktury kwestionariusza) na drodze konfirmacyjnej analizy czynnikowej (CFA). Bardziej szczegółowy opis badanych osób pod względem zmiennych socjodemograficznych prezentuje tabela 1.

Tabela 1. Opis badanych pod względem zmiennych demograficznych

Zmienne demograficzne		N (procent)		
		Badanie 1	Badanie 2	Cała próba
Płeć	Kobiety	312 (64,9%)	235 (58,9%)	547 (62,2%)
	Mężczyźni	169 (35,1%)	164 (41,1%)	333 (37,8%)
Wiek	60–65	181 (37,6%)	150 (37,6%)	331 (37,6%)
	66–70	147 (30,6%)	138 (34,6%)	285 (32,4%)
	71–75	75 (15,6%)	59 (14,8%)	134 (15,2%)
	76–80	78 (16,2%)	52 (13,0%)	130 (14,8%)
Miejsce zamieszkania	Wieś	194 (40,3%)	177 (44,4%)	371 (42,2%)
	Małe miasto (do 50 tys.)	68 (14,1%)	34 (8,5%)	102 (11,6%)
	Średnie miasto (od 50 do 100 tys.)	76 (15,8%)	65 (16,3%)	141 (16,0%)
	Duże miasto (ponad 100 tys.)	143 (29,7%)	123 (30,8%)	266 (30,2%)

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

Wykształcenie				
	Podstawowe	71 (14,8%)	66 (16,5%)	137 (15,6%)
	Zawodowe	122 (25,4%)	113 (28,4%)	235 (26,7%)
	Średnie	167 (34,7%)	162 (40,6%)	329 (37,4%)
	Wyższe	121 (25,2%)	58 (14,5%)	179 (20,3%)
Czy jesteś na emeryturze?				
	Tak	398 (82,7%)	290 (72,8%)	688 (78,18%)
	Nie	83 (17,3%)	108 (27,2%)	192 (21,82%)
Czy wciąż pracujesz?				
	Tak	100 (20,8%)	104 (26,0%)	204 (23,18%)
	Nie	381 (79,2%)	295 (74,0%)	676 (76,82%)
Stanowisko pracy				
	Produkcyjne	185 (38,5%)	191 (47,9%)	376 (42,7%)
	Administracyjne	103 (21,4%)	84 (21,1%)	187 (21,3%)
	Nauczycielskie	59 (12,3%)	30 (7,4%)	89 (10,1%)
	Kierownicze	71 (14,8%)	39 (9,8%)	110 (12,5%)
	Inne	63 (13,1%)	55 (13,8%)	118 (13,4%)
Subiektywna ocena zdrowia				
	Negatywna	85 (17,7%)	89 (22,3%)	174 (19,8%)
	Umiarkowana	145 (30,1%)	130 (32,6%)	275 (31,2%)
	Pozytywna	251 (52,2%)	180 (45,1%)	431 (49,0%)

Respondentów zrekrutowano metodą doboru celowego. Przed rozpoczęciem badań uzyskano zgodę Komisji Etyki Badań Naukowych Instytutu Psychologii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Badanie zostało przeprowadzone za zgodą respondentów. Badania były indywidualne i anonimowe. Ze względu na to, że bateria zastosowanych testów była dość obszerna, nie wprowadzono żadnych ograniczeń czasowych. Respondenci wypełniali testy we własnym tempie w domu. Uczestników badania poproszono o wypełnienie zestawu kwestionariuszy, który zawierał: (1) ogólną instrukcję wyjaśniającą cel badania i podającą wskazówki dotyczące sposobu wypełniania kwestionariuszy; (2) *Arkusze osobowy* z pytaniami dotyczącymi zmiennych demograficznych; (3) metody psychologicznego pomiaru zastosowane w badaniu. Każda osoba została zapoznana z procedurą badania oraz poinformowana, że testy są dobrowolne i wykonywane na potrzeby projektu badawczego. Następnie uczestnik

otrzymywał kopertę z zestawem narzędzi badawczych, które po wypełnieniu miał zwrócić. W razie pytań badacz wyjaśniał wszelkie wątpliwości związane z charakterem badania lub sposobem wypełniania ankiet.

Narzędzia

Oprócz SAWS zastosowano sześć innych metod psychologicznych. Dobór narzędzi pomiarowych był celowy. Zostały one wybrane dla porównania otrzymanych wyników w polskich badaniach z angielską wersją skali.

Trzywymiarowa skala mądrości

The Three-Dimensional Wisdom Scale (3D-WS) autorstwa M. Ardelt [38], służąca do pomiaru mądrości, zbudowana jest z 39 pozycji tworzących trzy główne wymiary tego konstrukt: (1) „Poznawczy” (14 itemów), (2) „Refleksyjny” (13 itemów) oraz (3) „Afektywny” (12 itemów). Zadaniem respondenta jest ustosunkowanie się do każdego twierdzenia poprzez wybór jednej z pięciu opcji (1 – „Zdecydowanie się zgadzam”, 5 – „Zdecydowanie się nie zgadzam”). Narzędzie umożliwia uzyskanie zarówno wyniku ogólnego (zliczenie średniej wszystkich trzech wymiarów mądrości), jak i wskaźników szczegółowych odnoszących się do poszczególnych podskal (suma punktów za itemy w ramach konkretnego wymiaru). 3D-WS charakteryzuje się dobrymi wskaźnikami psychometrycznymi. Wskaźnik rzetelności α -Cronbacha dla poszczególnych wymiarów waha się w przedziale między $\alpha = 0,71$ a $\alpha = 0,85$. W prezentowanym projekcie badawczym posłużono się polską wersją narzędzia w tłumaczeniu i adaptacji Steuden, Brudka i Izdebskiego [26]. Zgodność wewnętrzna dla całej polskiej wersji skali ($\alpha = 0,84$) i poszczególnych jej wymiarów (od $\alpha = 0,64$ do $\alpha = 0,77$), mierzona za pomocą wskaźnika α -Cronbacha, okazała się satysfakcjonująca.

Skala generatywności

Do pomiaru poziomu generatywności badanych osób zastosowano 20-itemową *Loyola Generativity Scale* (LGS) [39] w polskim tłumaczeniu Sękowskiego [40]. Osoba badana proszona jest o ustosunkowanie się do każdego z twierdzeń na 4-stopniowej skali (0 – „Nigdy mnie nie dotyczy”, 3 – „Dotyczy mnie bardzo często”). Zakres możliwych otrzymanych wyników zawiera się w przedziale od 0 do 60. Narzędzie odznacza się dobrymi wskaźnikami psychometrycznymi. W prezentowanych badaniach rzetelność dla całej skali mierzona współczynnikiem α -Cronbacha wyniosła 0,73.

Skala gerotranscencji typu 2

W celu scharakteryzowania gerotranscencji w badanej próbie posłużono się *Gerotranscendence Scale Type 2* (GST2) autorstwa L. Tornstama [3] w tłumaczeniu Brudka [41]. Narzędzie to zbudowane jest z 10 twierdzeń tworzących trzy główne wymiary: (1) „Kosmiczny” (5 itemów), (2) „Koherencji” (2 itemy), (3) „Samotności”

(3 itemy). Uczestnicy badania proszeni są o ustosunkowanie się do poszczególnych stwierdzeń na 6-stopniowej skali (1 – „Zdecydowanie się nie zgadzam”, 6 – „Zdecydowanie się zgadzam”). Skala umożliwia oszacowanie wskaźnika gerotranscendencji zarówno na poziomie globalnym, jak i w ramach poszczególnych wymiarów. Polska adaptacja skali odznacza się akceptowalnymi parametrami psychometrycznymi, porównywalnymi ze wskaźnikami opracowanymi dla oryginalnej wersji GST2 [3]. Współczynniki rzetelności (α -Cronbacha) dla poszczególnych podskal wynoszą: $\alpha = 0,72$ („Wymiar kosmiczny”), $\alpha = 0,60$ („Wymiar samotności”) oraz $\alpha = 0,58$ („Wymiar koherencji”).

Heartlandzka skala przebaczenia

Heartlandzka skala przebaczenia (HFS) zbudowana jest z 18 samoopisowych pytań, które mierzą raczej przebaczenie dyspozycyjne (generalną tendencję osoby do przebaczenia) niż sytuacyjne. HFS pozwala na pomiar przebaczenia na poziomie wyniku ogólnego oraz w ramach trzech podskal: (1) „Przebaczenie sobie samemu”, (2) „Przebaczenie innym osobom”, (3) „Przebaczenie okolicznościom”. Osoba badana proszona jest o ustosunkowanie się do poszczególnych itemów poprzez wybór jednej z siedmiu odpowiedzi (1 – „Prawie zawsze nieprawdziwe w stosunku do mnie”, 7 – „Prawie zawsze prawdziwe w stosunku do mnie”). W prezentowanych badaniach posłużono się polską adaptacją tego narzędzia autorstwa Mróz, Guzewicz i Kalety [42]. Rzetelność i trafność polskiej wersji narzędzia są zadowalające. Wartość α -Cronbacha (spójność wewnętrzna) dla całej skali wyniosła 0,76.

Skala dobrostanu psychicznego

W celu oszacowania dobrostanu psychicznego badanych osób zastosowano *Psychological Well-Being Scale* (PWB), opracowaną przez Ryff [43]. Narzędzie to opiera się na koncepcji eudajmonistycznego dobrostanu. Zawiera 42 twierdzenia tworzące sześć podskal: (1) „Autonomia”, (2) „Panowanie nad środowiskiem”, (3) „Osobisty rozwój”, (4) „Pozytywne relacje z innymi”, (5) „Cel życiowy”, (6) „Samoakceptacja”. Twierdzenia oceniane są na 7-stopniowej skali typu Likerta. W prezentowanych badaniach posłużono się polską adaptacją tego narzędzia opracowaną przez Kroka [44]. Współczynniki rzetelności α -Cronbacha dla poszczególnych skal wyniosły od 0,72 do 0,86. Trafność narzędzia sprawdzono metodą korelacji ze *Skalą satysfakcji z życia* (SWLS; współczynniki korelacji dla skal wahały się od 0,31 do 0,74) oraz *Inwentarzem depresji Becka* (BDI; współczynniki korelacji wyniosły od –0,35 do –0,64).

Skala satysfakcji z życia

Poziom zadowolenia z życia respondentów zbadano z użyciem *Skali satysfakcji z życia* (SWLS) skonstruowanej przez Dienera [45], a zaadaptowanej do warunków polskich przez Juczyńskiego [46]. Skala zbudowana jest z pięciu stwierdzeń. Badany ocenia (na 7-stopniowej skali: 1 – „Zdecydowanie się nie zgadzam”, 7 – „Zdecydowa-

nie się zgadzam”), w jakim stopniu każde z nich odnosi się do jego dotychczasowego życia. Narzędzie to służy do pomiaru (hedonistycznego) dobrostanu psychicznego rozumianego w kategoriach świadomej poznawczej oceny życia. Metoda odznacza się zadowalającymi właściwościami psychometrycznymi. Jej rzetelność (*test-retest*) jest na poziomie 0,83. W prezentowanych badaniach zgodność wewnętrzną narzędzia, mierzona współczynnikiem α -Cronbacha, wyniosła 0,75.

Samoopisowa skala mądrości

Samoopisowa skala mądrości (SAWS) autorstwa Webstera [28] służy do pomiaru mądrości rozumianej jako konstrukt wielowymiarowy łączący w sobie kompetencje, motywację i umiejętność przewartościowania krytycznych doświadczeń życiowych w celu wspierania optymalnego rozwoju siebie i innych. Szczegółowy opis oryginalnej wersji narzędzia oraz procedury translacji z języka angielskiego na język polski został już dokonany wyżej. W prezentowanych badaniach zastosowano eksperymentalną polską wersję SAWS.

Wyniki

Badanie 1

Eksploracyjna analiza czynnikowa i rzetelność polskiej wersji SAWS

By zidentyfikować strukturę czynnikową polskiej wersji skali SAWS, przeprowadzono badania na grupie 481 osób starszych (tab. 1). Na poziomie analiz statystycznych posłużono się EFA metodą głównych składowych z rotacją Oblimin (zgodnie z założeniami teoretycznymi narzucono rozwiązanie pięcioczynnikowe) i normalizacją Kaisera [zob. 27, 28, 30]. Wyznacznik macierzy dla analizowanych danych wyniósł 0,04; test KMO = 0,923, przy istotnym teście sferyczności Bartletta ($\chi^2 = 7121,454$; $df = 780$; $p < 0,001$). Oznacza to, że uprawnione są dalsze analizy w ramach EFA. Działania statystyczne pozwoliły na wyodrębnienie pięciu czynników, które w znacznym stopniu odwzorowują strukturę czynnikową angielskiej wersji skali SAWS [zob. 27, 28]. Pięć składowych wyjaśnia zatem łącznie 46,13% zmienności wyników w obszarze mądrości. Każdy z czynników wyjaśnia kolejno: 27,43% („Emocjonalna regulacja”), 6,72% („Humor”), 4,76% („Reminiscencja i refleksyjność”), 3,85% („Otwartość”), 3,35% („Doświadczenie”) wariancji. Bardziej szczegółowe dane zamieszczono w tabeli 2.

Tabela 2. Eksploracyjna analiza czynnikowa polskiej wersji SAWS

Itemy	Wymiary SAWS				
	Emocjonalna regulacja	Humor	Reminiscencja i refleksyjność	Otwartość	Doświadczenie
SAWS-27	0,71	0,26	0,39	0,31	0,31
SAWS-17	0,71	0,28	0,28	0,10	0,41

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

SAWS-32	0,69	0,45	0,40	0,12	0,16
SAWS-22	0,68	0,38	0,22	0,16	0,19
SAWS-37	0,67	0,28	0,31	0,28	0,31
SAWS-12	0,65	0,57	0,20	-0,01	0,18
SAWS-34	0,57	0,47	0,45	0,32	0,28
SAWS-7	0,56	0,27	0,21	0,05	0,23
SAWS-2	0,53	0,23	0,30	0,09	0,14
SAWS-11	0,49	0,48	0,22	-0,09	0,47
SAWS-4	0,32	0,75	0,20	0,23	0,16
SAWS-24	0,37	0,71	0,28	0,33	0,05
SAWS-39	0,33	0,68	0,30	0,39	0,10
SAWS-9	0,17	0,63	0,30	0,16	0,10
SAWS-19	0,43	0,63	0,20	0,19	0,11
SAWS-29	0,36	0,60	0,32	0,38	0,08
SAWS-10	0,31	0,53	0,11	0,13	0,13
SAWS-15	0,37	0,50	0,42	-0,13	0,30
SAWS-14	0,27	0,48	0,33	0,47	-0,07
SAWS-31	0,24	0,41	0,37	0,13	0,37
SAWS-5	0,35	0,41	0,30	0,32	0,27
SAWS-13	0,26	0,27	0,72	-0,09	0,29
SAWS-33	0,47	0,33	0,72	0,17	0,18
SAWS-23	0,37	0,29	0,71	0,23	0,13
SAWS-8	0,11	0,04	0,70	0,06	0,36
SAWS-28	0,50	0,37	0,67	0,22	0,35
SAWS-40	0,19	0,25	0,61	0,18	0,22
SAWS-18	0,49	0,36	0,60	0,24	0,24
SAWS-3	0,28	0,19	0,57	0,14	0,44
SAWS-38	0,48	0,35	0,57	0,33	0,30
SAWS-35	0,17	0,26	0,14	0,66	0,12
SAWS-25	0,11	0,18	0,14	0,56	0,15
SAWS-20	0,33	0,40	0,22	0,54	0,03
SAWS-30	0,30	0,32	0,17	0,51	-0,04
SAWS-6	0,45	0,38	0,34	-0,12	0,69
SAWS-21	0,23	0,06	0,30	0,14	0,69

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

SAWS-1	0,32	0,19	0,25	-0,05	0,64
SAWS-16	0,16	0,17	0,42	0,34	0,60
SAWS-26	0,40	0,11	0,41	0,37	0,58
SAWS-36	0,41	0,30	0,27	0,29	0,46

Za Websterem [28] przyjęto jako kryterium włączenia danego itemu do konkretnego czynnika bezwzględną wartość ładunku czynnikowego równą bądź większą od 0,45 przy jednoczesnym słabym wysyceniu w ramach pozostałych czynników. Analiza uzyskanych rezultatów ujawniła, że w ramach wymiaru „Doświadczenie” polskiej wstępnej wersji SAWS siedem spośród ośmiu itemów postulowanych przez autora (1, 6, 11, 16, 21, 26, 36) odznaczało się wartością ładunku czynnikowego większą niż 0,45. Należy przy tym zauważyć, że w wypadku pytania 11 („W trakcie mojego życia współpracowałam/współpracowałem z bardzo różnymi ludźmi”) nie odnotowano jednoznacznego wysycenia ładunkiem czynnikowym. Ze względu na nieznaczne różnice zdecydowano się pozostawić ten item w ramach omawianego czynnika. Wartość ładunku czynnikowego w wypadku twierdzenia o numerze 31 („Osobiście przekonałam/przekonałem się, co znaczy: Nie oceniaj książki po okładce”) była na poziomie 0,37, przy jednoczesnym nieco wyższym wysyceniu ładunku (0,41) w ramach wymiaru „Humor”. Aby w jak najmniejszym stopniu ingerować w oryginalną strukturę narzędzia, podjęto decyzję o pozostawieniu tego itemu w ramach rodzimego czynnika.

Drugi z wymiarów SAWS – „Emocjonalna regulacja” – zachował strukturę zgodną z propozycją autora narzędzia, z tą jednak różnicą, że został on wzbogacony o item 34 („Teraz potrafię już docenić małe życiowe ironie”), pochodzący z wymiaru „Humor”. Należy podkreślić, że pytanie 34 uzyskało nieco niższe (0,47), aczkolwiek akceptowalne wysycenie ładunkiem czynnikowym w ramach swego rodzimego wymiaru. W celu jak najwierniejszego odwzorowania oryginalnej wersji narzędzia zdecydowano się więc na pozostawienie tego itemu w ramach czynnika „Humor”.

Podobna sytuacja dotyczyła czynnika „Reminiscencja i refleksyjność”. Tutaj również odnotowano wierne odwzorowanie oryginalnej struktury itemów przy jednoczesnym jej poszerzeniu o twierdzenie 40 („Często rozmyślam na temat życia i tego, co istnieje poza nim”), którego wartość ładunków czynnikowych w pozostałych wymiarach była bardzo niska ($\leq 0,25$). Z tych samych powodów, co wcześniej, pozostawiono ten item w ramach wymiaru „Otwartość”, traktując go jednak jako niediagnostyczny.

Analogiczne tendencje ujawniły się w odniesieniu do czwartego czynnika – „Humor”. W wypadku sześciu (4, 9, 19, 24, 29, 39) spośród ośmiu itemów odnotowano jednoznaczne wysycenie ładunkiem czynnikowym. Przeanalizowane już wyżej twierdzenie 34 oraz pytanie 14 („Gdy zmagam się z jakąś ważną życiową zmianą, staram się znaleźć w tym coś zabawnego”) ujawniły w tym względzie pewne odstępstwa. Nie były one jednak na tyle istotne, aby podejmować ingerencję w postaci transferowania tychże itemów do innych czynników. Ponadto w ramach tego wymiaru odnotowano wysokie wysycenie ładunkiem czynnikowym (powyżej 0,50 przy jednocześnie niskim wysyceniu w pozostałych wymiarach) twierdzeń 10 („Poza moim ulubionym rodzajem muzyki lubię także słuchać wielu innych gatunków muzyki”) i 15 („Degustacja

rodzimy potraw sprawia mi przyjemność”) pochodzących z czynnika „Otwartość”. Wartości ładunków czynnikowych w ramach wymiaru pochodzenia okazały się skrajnie niskie i wyniosły 0,13. Ostatecznie zdecydowano o niezakwalifikowaniu tych itemów do wymiaru „Humor”, pozostawiając je jako niediagnostyczne w czynniku rodzimym.

Wreszcie w strukturze czynnika „Otwartość” odnotowano, w rezultacie opisanych wyżej zmian, zredukowanie liczby itemów o połowę. W ramach tego wymiaru pozostały więc cztery pierwotne twierdzenia (20, 25, 30, 35).

Podsumowując, należy zaznaczyć, że aby tak dalece, jako to jest możliwe, utrzymać ogólny teoretyczny model mądrości zaproponowany przez Webstera [27, 28], a tym samym strukturę opracowanego przez autora narzędzia, oraz mając na uwadze perspektywę dalszych badań o charakterze międzynarodowym i międzykulturowym, zdecydowano się nie uwzględniać w dalszych obliczeniach statystycznych czterech kontrowersyjnych itemów (5, 10, 15 i 40), przy jednoczesnym pozostawieniu ich (jako niediagnostycznych) w puli pytań budujących wstępną polską wersję SAWS. A zatem eksperymentalna polska wersja SAWS zachowała 40 oryginalnych twierdzeń, przy czym 36 spośród nich uznano za diagnostyczne. Cztery niediagnostyczne pytania pochodzą z wymiaru „Otwartość”. Oznacza to, że czynnik ten został zredukowany o połowę. Pozostałe podskale zachowały strukturę i liczebność pytań zgodną z oryginalną wersją narzędzia.

W celu ustalenia poziomu zgodności wewnętrznej wyłonionych w EFA wymiarów wstępnej polskiej wersji SAWS obliczono wskaźniki α -Cronbacha dla całego narzędzia i poszczególnych czynników. Wskaźnik rzetelności dla całej skali (liczącej 36 itemów) uzyskał bardzo wysoką wartość równą $\alpha = 0,92$, a dla pięciu podskal wyniósł odpowiednio: $\alpha = 0,78$ („Doświadczenie” – 8 itemów), $\alpha = 0,82$ („Emocjonalna regulacja” – 8 itemów), $\alpha = 0,84$ („Reminiscencja i refleksyjność” – 8 itemów), $\alpha = 0,83$ („Humor” – 8 itemów), $\alpha = 0,60$ („Otwartość” – 4 itemy).

Badanie 2

Konfirmacyjna analiza czynnikowa polskiej wersji SAWS

Aby zweryfikować trafność uzyskanej (w pierwszym badaniu) struktury czynnikowej, na drugiej próbie ($N = 399$) przeprowadzono CFA z procedurą grupowania itemów (*parceling*) [47]. Decyzja o wyborze takiego sposobu procedowania analiz konfirmacyjnych wynikała z faktu, że procedura grupowania itemów (zwłaszcza przy dużej liczbie twierdzeń wchodzących w skład kwestionariusza) ma istotne zalety. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że wiązki itemów: (1) odznaczają się wyższą rzetelnością aniżeli pojedyncze pytania; (2) w mniejszym stopniu są narażone na niesystematyczne błędy pomiaru; (3) w porównaniu z pojedynczymi twierdzeniami przyjmują rozkład bardziej zbliżony do normalnego. Przyjęty sposób działań statystycznych polega na takiej konstrukcji modelu pomiarowego, w którym zmiennymi obserwowalnymi nie są konkretne pozycje testowe, ale wartości średniej bądź sumy grupy itemów. Grupowanie pytań testowych może być przeprowadzone na podstawie jakiegoś kryterium merytorycznego bądź z zastosowaniem doboru

losowego. W poniższych analizach w procesie tworzenia poszczególnych grup itemów posłużono się eksploracyjną analizą czynnikową (EFA) przeprowadzoną oddzielnie dla każdego z wymiarów skali SAWS. Za kryterium doboru twierdzeń do konkretnych grup uznano wartości własne ładunków czynnikowych itemów wchodzących w skład określonego komponentu mądrości. Itemy, które uzyskały najwyższe wysycenie ładunkiem czynnikowym, stały się zaczątkami wyodrębnionych grup [por. 48]. Metoda ta była już stosowana m.in. w badaniach nad Wielką Piątką (*Big Five*) [49], koncepcją stylów tożsamości Berzonsky'ego [50], modelem mądrości zaproponowanym przez Ardelta [38] czy koncepcją poczucia własnej godności [51]. Wyniki tak przeprowadzonej CFA są zadowalające i wykazują wysoki stopień dopasowania testowanych modeli.

Należy jednak podkreślić, że posługiwanie się w działaniach statystycznych procedurą grupowania itemów domaga się spełnienia założenia o jednowymiarowości mierzonych czynników – zmiennych latentnych uwzględnionych w modelu [48]. W prezentowanym projekcie badawczym założenie to weryfikowano, odwołując się do EFA (z jednym wymuszonym czynnikiem). Dla każdego czynnika przeprowadzono oddzielne analizy w zakresie tych twierdzeń, które zgodnie z propozycją Webstera [27, 28] mierzą dany czynnik. Pozytywna weryfikacja założenia o jednowymiarowości badanych czynników, oparta na wartości własnej większej niż 1 i wykresie osypiska, stanowiła podstawę wyodrębnienia grup itemów. Mając na uwadze wymogi stawiane walidacji krzyżowej, analizy eksploracyjne (EFA) przeprowadzono na podstawie danych pozyskanych z pierwszego badania. Stosunek itemów do badanych osób w grupie wyniósł 1:60.

Dokonane zabiegi statystyczne pozwoliły na pozytywne zweryfikowanie założenia o jednowymiarowości czynnika w wypadku wszystkich komponentów mądrości. Opierając się na kryterium wartości własnej większej bądź równej 1 oraz kryterium wykresu osypiska, podjęto decyzję o procedowaniu dalszych analiz – utworzeniu grup itemów w obrębie każdego wymiaru. Uzyskane w EFA wartości ładunków czynnikowych poszczególnych twierdzeń wchodzących w skład skali SAWS stanowiły podstawę wyodrębnienia grup itemów wprowadzonych do CFA. W ramach każdego czynnika wyodrębniono trzy grupy, spośród których dwie zawierają po trzy itemy, a jedna zawiera dwa itemy. W tabeli 3 zaprezentowano wartości ładunków czynnikowych itemów konstytuujących dany czynnik oraz przynależność pozycji testowych do grupy itemów w obrębie poszczególnych czynników.

Tabela 3. **Rezultaty eksploracyjnej analizy czynnikowej dla każdego czynnika oddzielnie**

Doświadczenie			Emocjonalna regulacja			Reminiscencja i refleksyjność			Humor			Otwartość		
expl. v. = 38,28%			expl. v. = 45,99%			expl. v. = 49,84%			expl. v. = 53,86%			expl. v. = 31,12%		
$\alpha = 0,77$			$\alpha = 0,82$			$\alpha = 0,85$			$\alpha = 0,88$			$\alpha = 0,68$		
k	f.l.	p.i.	k	f.l.	p.i.	k	f.l.	p.i.	k	f.l.	p.i.	k	f.l.	p.i.
I-6	0,71	1	I-27	0,78	1	I-23	0,76	1	I-24	0,83	1	I-20	0,64	1
I-21	0,66	2	I-22	0,71	2	I-13	0,75	2	I-39	0,77	2	I-30	0,62	2

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

I-16	0,64	3	I-32	0,71	3	I-3	0,74	3	I-4	0,77	3	I-10	0,61	3
I-1	0,63	1	I-12	0,70	1	I-33	0,72	1	I-29	0,76	1	I-35	0,60	1
I-26	0,63	2	I-37	0,69	2	I-28	0,71	2	I-19	0,74	2	I-5	0,57	2
I-36	0,59	3	I-7	0,68	3	I-18	0,70	3	I-9	0,70	3	I-40	0,47	3
I-31	0,57	1	I-17	0,68	1	I-8	0,66	1	I-14	0,67	1	I-25	0,47	1
I-11	0,51	2	I-2	0,43	2	I-38	0,60	2	I-34	0,63	2	I-15	0,44	2

Expl. v. – procent wyjaśnionej wariancji; k – numer pytania zgodnie z SAWS; f.l. – wartość ładunku czynnikowego; α – rzetelność podskal (α -Cronbacha); p.i. – numer wiązki w CFA

Na dalszym etapie analiz statystycznych przeprowadzono CFA z procedurą grupowania itemów. Oszacowanie dopasowania modelu oparto na wskaźnikach, których stosowanie jest rekomendowane w literaturze metodologicznej dotyczącej problematyki równań strukturalnych. Są to: CMIN/*df*, RMSEA, SRMR, PCLOSE, GFI, CFI oraz TLI [52]. Zgodnie z sugestią Hu i Bentlera [53] przyjęto, że RMSEA i SRMR poniżej 0,08 oraz CFI, GFI, TLI powyżej 0,90 oznacza dobre dopasowanie modelu do danych.

Zdecydowano się na testowanie trzech modeli za pomocą programu statystycznego AMOS 22.0 (Analysis of Moment Structures) przy zastosowaniu metody największej wiarygodności (ML; Maximum Likelihood). Jako pierwszy testowano model, który odzwierciedla strukturę czynnikową oraz układ itemów (w ramach określonego czynnika) skali SAWS zgodnie z propozycją jej autora (Model 1). Model ten zakłada, że na strukturę skali składa się pięć czynników i każdy tworzony jest przez pulę 8 konkretnych twierdzeń. Budowa tego modelu nie została więc poprzedzona EFA, ale opierała się na ustaleniach dokonanych przez Webstera [27, 28]. Nie zastosowano tutaj także procedury grupowania itemów. Wskaźniki dopasowania modelu (tab. 4) osiągnęły wartości, których interpretacja na podstawie założonych kryteriów [53] nie pozwala na jednoznaczne stwierdzenie, że jest on dobrze dopasowany do danych.

Drugi testowany model (Model 2) odzwierciedla pięcioczynnikową strukturę polskiej adaptacji skali SAWS (ustaloną w badaniu pierwszym za pomocą EFA) analogiczną do oryginalnej wersji narzędzia. W modelu tym jednak zmiennymi obserwowalnymi nie były konkretne pozycje testowe, ale grupy itemów. Pogrupowania itemów dokonano z użyciem EFA przeprowadzonej oddzielnie dla każdego z wymiarów skali SAWS (tab. 3). Ponadto w modelu tym zachowano pełną liczbę itemów ($n = 40$). Do analiz włączono zatem także te twierdzenia, które w polskich badaniach uznano za niediagnostyczne (5, 10, 15, 40). Parametry dopasowania Modelu 2 (tab. 4) uplasowały się na poziomie wskazującym na dobre dopasowanie do danych [53], co sugeruje, że odzwierciedla on prawdopodobną strukturę skali. Analizy porównawcze w zakresie parametrów opisujących obydwie modele ujawniły, że Model 2 jest istotnie lepiej dopasowany niż Model 1 ($CMIN_1 - CMIN_2 = 1763,42$; $df = 650$; $p < 0,001$).

Ostatni testowany model – Model 3 – jest analogiczny do Modelu 2, z tą różnicą, że nie uwzględnia czterech budzących kontrowersje itemów (5, 10, 15, 40) pochodzących z wymiaru „Otwartość”. W konsekwencji liczba grup itemów w ramach tego wymiaru została zredukowana z trzech do dwóch. Miary dopasowania tego modelu przyjęły nieco

niższe wartości w porównaniu z Modelem 2, jednak wskazujące na satysfakcjonujące dopasowanie do macierzy danych (tab. 4). Oznacza to, że model adekwatnie ujmuje strukturę kwestionariusza. Odnosząc parametry dopasowania Modelu 3 do wskaźników charakteryzujących Model 2, należy zauważyć, że w zakresie dobroci dopasowania nie odnotowano statystycznie istotnych różnic między tymi modelami ($CMIN_2 - CMIN_3 = 7,35$; $df = 13$; $p = 0,883$). Oznacza to, że zarówno 40-itemowa, jak i 36-itemowa polska adaptacja skali SAWS w podobnym stopniu odzwierciedla strukturę oryginalnej wersji narzędzia. Ostatecznie, aby tak dalece, jak to jest możliwe, utrzymać ogólny teoretyczny model mądrości zaproponowany przez Webstera [27, 28], a tym samym strukturę opracowanej przez autora skali, zdecydowano się na pozostawienie w puli pytań wchodzących w skład polskiej wersji narzędzia 40 twierdzeń, spośród których 36 uznano za diagnostyczne. Decyzja ta była również podyktowana perspektywą dalszych badań na populacji polskiej z zastosowaniem prezentowanej skali.

Tabela 4. **Rezultaty konfirmacyjnej analizy czynnikowej (n = 481). Podsumowanie dla modeli**

Modele	χ^2	df	p	CMIN/df	RMSEA	SRMR	PCLOSE	GFI	CFI	TLI
Model 1	1998,35	735	0,001	2,72	0,066	0,069	0,000	0,74	0,74	0,73
Model 2	234,93	85	0,001	2,76	0,067	0,052	0,004	0,93	0,94	0,93
Model 3	227,58	72	0,001	3,16	0,074	0,058	0,000	0,93	0,93	0,91

Trafność polskiej wersji SAWS

W celu zbadania trafności teoretycznej polskiej wersji SAWS posłużono się współczynnikiem korelacji r Pearsona (tab. 5). Przeprowadzone analizy ujawniły pozytywne związki między globalnym wskaźnikiem SAWS a pozostałymi skalami uwzględnionymi w badaniu. Najwyższe i przeciętne zarazem wskaźniki korelacji odnotowano w wypadku PWB ($r = 0,43$; $p < 0,001$), GST2 ($r = 0,32$; $p < 0,001$) i LGS ($r = 0,30$; $p < 0,001$). Analiza związków między polską wersją SAWS a pozostałymi skalami użytymi w prezentowanym projekcie dowiodła także, że globalny wskaźnik mądrości – zgodnie z oczekiwaniami – pozytywnie koreluje z SWLS ($r = 0,25$; $p < 0,001$), 3D-WS ($r = 0,17$; $p < 0,001$) oraz HFS ($r = 0,16$; $p < 0,001$). Otrzymane wyniki potwierdziły także trafność teoretyczną polskiej wersji skali SAWS.

Tabela 5. **Korelacje między mądrością a wiekiem i pozostałymi zmiennymi**

	Age	SAWS	3D-WS	LGS	GST2	HFS	PWB	SWLS
Age	—							
SAWS	0,14"	—						
3D-WS	-0,20"	0,17"	—					
LGS	0,09"	0,30"	0,28"	—				
GST2	0,25"	0,32"	0,27"	0,18"	—			
HFS	-0,05	0,16"	0,36"	0,16"	0,29"	—		

dalszy ciąg tabeli na następnej stronie

PWB	-0,16"	0,43"	0,52"	0,48"	0,26"	0,40"	—	
SWLS	-0,18"	0,25"	0,27"	0,28"	0,14"	0,25"	0,59"	—

SAWS – Samoopisowa skala mądrości; 3D-WS – Trzywymiarowa skala mądrości; LGS – Skala generatywności; GST2 – Skala gerotranscendencji typu 2; HFS – Heartlandzka skala przebaczenia; PWB – Skala dobrostanu psychicznego; SWLS – Skala satysfakcji z życia; ** $p < 0,01$ poziom istotności.

Dyskusja i wnioski

Celem artykułu była walidacja polskiej adaptacji skali SAWS [27, 28, 30]. Zrealizowany projekt badawczy pozwolił na określenie struktury czynnikowej, rzetelności, trafności oraz opracowanie norm stenowych polskiej wersji narzędzia. Grupa badana została zawężona do osób starszych w wieku od 60 do 80 lat. Był to zabieg celowy znajdujący swoje uzasadnienie teoretyczne w literaturze psychologicznej wskazującej na mądrość jako szczególny atrybut starości [1–3]. Dodatkowym motywem, który przesądził o podjęciu prac nad tłumaczeniem i adaptacją SAWS, była chęć udostępnienia polskim badaczom zajmującym się okresem starości alternatywnej względem 3D-WS skali mądrości. Umożliwi to niewątpliwie poszerzenie zakresu badań nad mądrością w Polsce oraz pozwoli na realizowanie projektów międzynarodowych. Koncepcja mądrości zaproponowana przez Webstera [27, 28, 30] stanowi bowiem podstawę wielu współczesnych badań nad mądrością [15, 34–36].

W prezentowanych badaniach dokonano więc weryfikacji koncepcji mądrości Webstera [27, 28] oraz powstałego na jej bazie narzędzia służącego do pomiaru mądrości. Posłużono się w tym celu zarówno EFA, jak i CFA z procedurą grupowania itemów [48]. Przeprowadzone analizy eksploracyjne pozwoliły na wyodrębnienie pięciu czynników w ramach polskiej wersji SAWS oraz dowiodły, że narzędzie odznacza się satysfakcjonującymi wskaźnikami rzetelności. Z kolei w efekcie analiz konfirmacyjnych potwierdzono – wyłonioną w EFA – pięcioczynnikową strukturę mądrości. Przeprowadzone analizy potwierdzają zatem dobre właściwości psychometryczne polskiej adaptacji SAWS. Zarówno α -Cronbacha (jako wskaźniki rzetelności), jak i wskaźniki dopasowania modelu w CFA (jako wskaźniki trafności teoretycznej) okazały się wystarczająco wysokie, aby narzędzie mogło być z powodzeniem stosowane w badaniach naukowych.

Uzyskane rezultaty są spójne i porównywalne z wynikami otrzymanymi przez Webstera [27, 28, 30]. Wskaźnik rzetelności w odniesieniu do polskiej adaptacji SAWS dla całej skali (liczącej 36 itemów) uzyskał bardzo wysoką wartość równą $\alpha = 0,92$, a dla pięciu podskal wyniósł odpowiednio $\alpha = 0,78$ („Doświadczenie”), $\alpha = 0,82$ („Emocjonalna regulacja”), $\alpha = 0,84$ („Reminiscencja i refleksyjność”), $\alpha = 0,83$ („Humor”), $\alpha = 0,60$ („Otwartość”). Natomiast w wypadku oryginalnej skali SAWS współczynnik α -Cronbacha dla całego narzędzia przyjął wartość 0,90, dla poszczególnych zaś podskal uplasował się na poziomie od 0,68 („Otwartość”) do 0,88 („Reminiscencja i refleksyjność”) [30].

Analizy korelacyjne ujawniły, że polska wersja SAWS pozytywnie wiąże się z 3D-WS ($r = 0,17$; $p < 0,001$), LGS ($r = 0,30$; $p < 0,001$), HFS ($r = 0,16$; $p < 0,001$) oraz

PWB ($r = 0,43$; $p < 0,001$). Uzyskane wartości współczynników korelacji okazały się jednak niższe w porównaniu z wynikami badań Webstera [28] i jego współpracowników [30]. Wskaźniki korelacji w odniesieniu do oryginalnej wersji SAWS oraz poszczególnych skal wyniosły odpowiednio: 3D-WS $r = 0,33$, $p < 0,01$; LGS $r = 0,45$, $p < 0,01$; HFS $r = 0,35$, $p < 0,01$; PWB $r = 0,46$, $p < 0,01$. Niska korelacja między SAWS i 3D-WS, jaką uzyskano w polskich badaniach, sugeruje, że narzędzia te odnoszą się do różnych aspektów mądrości [4]. Oznacza to, że polska adaptacja SAWS stanowi cenne uzupełnienie w obszarze narzędzi psychologicznego pomiaru mądrości.

Zrealizowane badania potwierdziły ponadto pozytywne korelacje między SAWS a gerotranscendencją (GST2: $r = 0,32$; $p < 0,01$) i satysfakcją z życia (SWLS: $r = 0,25$; $p < 0,01$). Rezultaty te korespondują z wynikami badań Tornstama [3], dla których teoretyczną bazę stanowiła opracowana przez niego teoria gerotranscendencji. Zgodnie z tą teorią gerotranscendencja to wolny od uwarunkowań kulturowych proces, który dokonuje się na trzech zasadniczych poziomach: kosmicznym, *self* oraz relacji społecznych. W efekcie gerotranscendentnych przeobrażeń jednostka zdobywa nową jakość rozwojową w postaci mądrości oraz doświadcza wzrostu zadowolenia z życia.

Zaprezentowane badania, obok wartościowych poznawczo rezultatów, mają jednak swoje ograniczenia, które mogą stanowić punkt wyjścia do dalszych badań. Po pierwsze, warto byłoby dokonać empirycznej weryfikacji pięcioczynnikowej struktury mądrości w różnych grupach wiekowych (adolescencja, wczesna dorosłość, średnia dorosłość, późna dorosłość). Po drugie, przydatny byłby projekt badawczy poświęcony przemianom struktury mądrości w ciągu trwania życia. Przy jego realizacji należałoby przeprowadzić badania podłużne (longitudinalne) z zastosowaniem narzędzia o zweryfikowanych walorach psychometrycznych, za jakie niewątpliwie można uznać opisaną w niniejszej publikacji polską wersję SAWS. Po trzecie, interesującym przedsięwzięciem byłyby badania międzykulturowe. Po czwarte, warto byłoby udzielić empirycznej odpowiedzi na pytanie, czy mądrość ujawniająca się w okresie późnej dorosłości ma realne psychologiczne konsekwencje dla funkcjonowania osób starszych w różnych obszarach życia.

Piśmiennictwo

1. Ardelt M. *Wisdom and life satisfaction in old age*. J. Gerontol. B. Psychol. Sci. Soc. Sci. 1997; 52B(1): P15–27.
2. Ardelt M. *Disentangling the relations between wisdom and different types of well-being in old age: Findings from a short-term longitudinal study*. J. Happiness Stud. 2016; 17(5): 1963–1984.
3. Tornstam L. *Gerotranscendence: A developmental theory of positive aging*. New York: Springer Publishing Company; 2005.
4. Glueck J, Koenig S, Naschenweng K, Redzanowski U, Dornier L, Strasser I. *State wisdom vs. trait wisdom: Do situations influence wisdom more than individuals do?* Gerontologist 2015; 55(Suppl 2): 592.
5. Jordan J. *The quest for wisdom in adulthood: A psychological perspective*. W: Sternberg RJ, Jordan J. red. *A handbook of wisdom: Psychological perspectives*. New York: Cambridge University Press; 2005. S. 160–188.

6. Bangen KJ, Meeks TW, Jeste DV. *Defining and assessing wisdom: A review of the literature*. Am. J. Geriatr. Psychiatry 2013; 21(12): 1254–1266.
7. Glück J, König S, Naschenweng K, Redzanowski U, Dorner L, Straßer I i wsp. *How to measure wisdom: Content, reliability, and validity of five measures*. Front. Psychol. 2013; 4: 405.
8. Kunzmann U, Baltes PB. *The psychology of wisdom: Theoretical and empirical challenges*. W: Sternberg RJ, Jordan J. red. *Handbook of wisdom: Psychological perspectives*. New York: Cambridge University Press; 2005. S. 110–135.
9. Birren JE, Svensson CM. *Wisdom in history*. W: Sternberg RJ, Jordan J. red. *A handbook of wisdom: Psychological perspectives*. New York: Cambridge University Press; 2005. S. 3–31.
10. Grimm SR. *Wisdom in theology*. W: Abraham WJ, Aquino FD. red. *The Oxford handbook of the epistemology of theology*. New York: Oxford University Press; 2017. S. 1–15.
11. Osbeck LM, Robinson DN. *Philosophical theories of wisdom*. W: Sternberg RJ, Jordan J. red. *A handbook of wisdom: Psychological perspectives*. New York: Cambridge University Press; 2005. S. 61–83.
12. König S, Glück J. *“Gratitude is with me all the time”: How gratitude relates to wisdom*. J. Gerontol. B. Psychol. Sci. Soc. Sci. 2013; 69(5): 655–666.
13. Staudinger UM, Glück J. *Psychological wisdom research: Commonalities and differences in a growing field*. Ann. Rev. Psychol. 2011; 62: 215–241.
14. Kunzmann U. *Performance-based measures of wisdom: State of the art and future directions*. W: Sternberg R, Glück J. red. *The Cambridge handbook of wisdom*. Cambridge: Cambridge University Press; 2019. S. 277–296.
15. Webster JD. *Self-report wisdom measures: Strengths, limitations, and future directions*. W: Sternberg R, Glück J. red. *The Cambridge handbook of wisdom*. Cambridge: Cambridge University Press; 2019. S. 297–320.
16. Meeks TW, Jeste DV. *Neurobiology of wisdom: A literature overview*. Arch. Gen. Psychiatry 2009; 66(4): 355–365.
17. Dittmann-Kohli F, Baltes PB. *Toward a neofunctionalist conception of adult intellectual development: Wisdom as a prototypical case of intellectual growth*. W: Alexander CN, Langer EL. red. *Higher stages of human development*. New York: Oxford University Press; 1990. S. 54–78.
18. Kramer DA. *Wisdom as a classical source of human strength: Conceptualization and empirical inquiry*. J. Soc. Clin. Psychol. 2000; 19(1): 83–101.
19. Bergsma A, Ardel M. *Self-reported wisdom and happiness: An empirical investigation*. J. Happiness Stud. 2012; 13(3): 481–499.
20. Staudinger UM, Pasupathi M. *Correlates of wisdom-related performance in adolescence and adulthood: Age-graded differences in “paths” toward desirable development*. J. Res. Adolesc. 2003; 13(3): 239–268.
21. Ardel M. *Wisdom, age, and well-being*. W: Schaie KW, Willis SL. red. *Handbook of the psychology of aging*. Amsterdam: Elsevier; 2011. S. 279–291.
22. Pietrasiniński Z. *Mądrość czyli świetne wyposażenie umysłu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”; 2001.
23. Steuden S. *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN; 2011.
24. Sękowski A, Knopik T. *Psychologia mądrości – w trosce o integralny rozwój uczniów zdolnych*. Chowanna 2014; 43: 95–110.
25. Borawski D. *Wspieranie rozwoju mądrości. Perspektywa dialogowa*. Rocz. Psychol. 2018; 20(3): 545–561.

26. Steuden S, Brudek P, Izdebski PK. *Polish adaptation of Monika Ardel's Three-Dimensional Wisdom Scale (3D-WS)*. *Annals of Psychology* 2016; 19(4): 767–789.
27. Webster JD. *An exploratory analysis of a Self-Assessed Wisdom Scale*. *J. Adult Dev.* 2003; 10(1): 13–22.
28. Webster JD. *Measuring the character strength of wisdom*. *Int. J. Aging Hum. Dev.* 2007; 65(2): 163–183.
29. International Test Commission. *International Guidelines for Test Use*. *International Journal of Testing* 2001; 2: 93–114.
30. Taylor M, Bates G, Webster JD. *Comparing the psychometric properties of two measures of wisdom: Predicting forgiveness and psychological well-being with the Self-Assessed Wisdom Scale (SAWS) and the Three-Dimensional Wisdom Scale (3D-WS)*. *Exp. Aging Res.* 2011; 37(2): 129–141.
31. Dahlsgaard K, Peterson C, Seligman MEP. *Shared virtue: The convergence of valued human strengths across culture and history*. *Rev. Gen. Psychol.* 2005; 9(3): 203–213.
32. Löckenhoff CE, De Fruyt F, Terracciano A, McCrae RR, De Bolle M, Costa PT Jr i wsp. *Perceptions of aging across 26 cultures and their culture-level associates*. *Psychol. Aging* 2009; 24(4): 941–954.
33. Takahashi M, Bordia P. *The concept of wisdom: A cross-cultural comparison*. *Int. J. Psychol.* 2000; 35(1): 1–9.
34. Alquraan M, Alshraideh M, Bsharah M. *Psychometric properties and Differential Item Functioning (DIF) analyses of Jordanian version of Self-Assessed Wisdom Scale (SAWS-Jo)*. *Int. J. Appl. Educ. Stud.* 2010; 9(1): 52–66.
35. Roháriková V, Špajdel M, Cviková V, Jagla F. *Tracing the relationship between wisdom and health*. *Act. Nerv. Super. Rediviva* 2013; 55(3): 95–102.
36. Alves P, Morgado L, Oliveira de B. *Wisdom assessment: Portuguese adaptation of the Self-Assessed Wisdom Scale – SAWS – by Jeffrey Webster*. *Psychologica* 2014; 57(1): 39–57.
37. Anastasi A, Urbina S. *Psychological testing*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall; 1997.
38. Ardel M. *Empirical assessment of a Three-Dimensional Wisdom Scale*. *Res. Aging* 2003; 25(3): 275–324.
39. McAdams DP, St Aubin de ED. *A theory of generativity and its assessment through self-report, behavioral acts, and narrative themes in autobiography*. *J. Pers. Soc. Psychol.* 1992; 62(6): 1003–1015.
40. Sękowski M. *Postawa wobec śmierci w cyklu życia człowieka*. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”; 2019.
41. Brudek P. *Polish version of Lars Tornstam's Gerotranscendence Scale Type 2 (GST2-PL)*. *Psychiatr. Pol.* 2021; 55(6): 1305–1325.
42. Mróz J, Guzewicz M, Kaleta K. *Polska adaptacja Skali Przebaczenia: Heartland Forgiveness Scale*. *Przegląd Psychologiczny* 2016; 59(4): 401–416.
43. Ryff CD. *Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being*. *J. Pers. Soc. Psychol.* 1989; 57(6): 1069–1081.
44. Krok D. *Religijność a jakość życia w perspektywie mediatorów psychospołecznych*. Opole: RWWT Uniwersytetu Opolskiego; 2009.
45. Diener E. *Subjective well-being*. *Psychol. Bull.* 1984; 95(3): 542–575.
46. Juczyński Z. *Narzędzia pomiaru w promocji i psychologii zdrowia*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych; 2009.

47. Bandalos DL. *The effects of item parceling on goodness-of-fit and parameter estimate bias in structural equation modeling*. Struct. Equ. Modeling 2002; 9(1): 78–102.
48. Little TD, Cunningham WA, Shahar G, Widaman KF. *To parcel or not to parcel: Exploring the question, weighing the merits*. Struct. Equ. Modeling 2002; 9(2): 151–173.
49. Allemand M, Zimprich D, Hendriks AAJ. *Age differences in five personality domains across the life span*. Dev. Psychol. 2008; 44(3): 758–770.
50. Crocetti E, Rubini M, Berzonsky MD, Meeus W. *Brief report: The Identity Style Inventory – validation in Italian adolescents and college students*. J. Adolesc. 2009; 32(2): 425–433.
51. Brudek P, Steuden S. *Questionnaire of Sense of Self-Dignity (QSSD-3): Construction and analysis of psychometric properties*. Rev. Psychol. 2017; 60(3): 457–477.
52. Kline RB. *Principles and practice of structural equation modeling*. New York: Guilford Press; 2015.
53. Hu LT, Bentler PM. *Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification*. Psychol. Methods 1998; 3(4): 424–453.

Adres: Paweł Brudek
Katedra Psychologii Klinicznej
Instytut Psychologii, KUL Jana Pawła II
20-950 Lublin, Aleje Raławickie 14
e-mail: brudekp@gmail.com

Otrzymano: 10.12.2021
Zrecenzowano: 3.04.2022
Przyjęto do druku: 10.04.2022